

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ЕСТОНЦІВ, ЛАТИШІВ ТА ЛИТОВЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА ЗАГАЛЬНИМИ ПЕРЕПИСАМИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

У статті на підставі матеріалів переписів населення кінця ХІХ – початку ХХІ століть, які охоплювали українські землі, що тепер складають територію України, досліджено динаміку чисельності балтійців – естонців, латишів та литовців. Таким чином, до аналізу залучено переписи населення, що проводилися в Російській і Австро-Угорській імперіях, міжвоєнних Польщі, Чехословаччині, Румунії і Угорщині, переписи радянських України та Росії, а також і перепис 2001 року незалежної України. Вказано на фактори, які впливали на кількісні зміни досліджуваних етносів, а також проаналізовано етнодемографічну ситуацію, що передувала перепису.

Ключові слова: перепис населення, динаміка чисельності, етнодемографічна ситуація, естонці, латиші, литовці.

Україна є однією з багатих у етнічній розмаїтості країн Європи. За останнім переписом населення 2001 року на її теренах проживало більше 130 націй та народностей, хоча окрім українців (титульної нації) (77,8%) і росіян (17,3%), як найбільш численної групи із національних меншин, решта іноетнічного населення України складає лише 4,9%. До цієї когорти входять і представники Балтії – естонці, латиші та литовці. І хоча це далеко не найчисельніші групи національних меншин України, адже разом складають лише 0,03% від усього населення України та 0,6% від решти національних меншостей (без росіян), однак історія україно-балтійських взаємин сягає давнини. Однак ці сліди згубилися у вихорі історії, а більш-менш сутнісна і етнічно виокремлена поява балтійців на території України уже була пов'язана з іншими історичними подіями, які і фіксували переписи населення, спочатку імперські, згодом радянські, і врешті уже національні.

Загалом же через свою малочислену наявність в етнічній структурі українського суспільства балтійці незаслужено залишаються поза дослідницьким полем, і практично не представлені як об'єкт наукового доробку у працях присвячених демографічним зрізам національного складу України у часових та географічних вимірах.

Однак, сьогодні виказує нові вимоги і країни Балтії є важливими партнерами України на міжнародній арені.

Наші країни є незалежними державами між якими встановлені двосторонні дипломатичні, економічні, культурні та освітні тощо взаємини, де вагоме значення належить і забезпеченню прав тих, хто сьогодні уже є представниками національних меншин.

Тож, метою є комплексний аналіз, на підставі переписів населення, наявності та динаміки чисельності естонської, латиської та литовської національних груп на території України в історичній ретроспективі.

Об'єктом дослідження є балтійське населення (естонці, латиші та литовці) українських земель кінця ХІХ – початку ХХІ століть.

Предметом дослідження є демографічні та етнодемографічні процеси, динаміка чисельності серед балтійського населення українських земель досліджуваного періоду.

Історіографія вказаної дослідницької проблеми є недостатньою і вказує на відсутність подібних компаративістичних досліджень, які б охоплювали такі широкі географічні та хроноло-

гічні межі. Водночас є низка наукових доробків, які опосередковано присвячені чисельним вимірам окремих із вказаних національностей¹, або ж інформацію можна почерпнути із загальних досліджень національного складу тих чи інших державних формувань до складу яких входили українські землі², а також і уже незалежної держави³.

Основою ж наукового пошуку стануть насамперед переписи населення кінця XIX – початку XXI століть, географія використання яких охоплює усі етнічні українські землі, а тому до дослідження будуть залучені переписи Російської та Австро-Угорської імперій, міжвоєнних Польщі, Чехословаччини, Румунії, Угорщини, радянських України та Росії та єдиний поки що перепис незалежної України. Загалом же основу дослідження складуть 18 як національних так і іноземних переписів населення, що дозволяє згрупувати їх у кілька дослідницьких блоків.

Першу групу складатимуть «імперські» переписи населення – російський (1897 р.) та австро-угорський (1910 р.). Як виявилось для Російської імперії це був перший і єдиний всезагальний перепис населення, який важливий не тільки обліком населення, але і його національними характеристиками, серед яких для нас будуть цінними дані тих земель, які на сьогодні складають територію незалежної України. Тож балтійців ми шукатимемо у Бессарабській, Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Таврійській, Харківській, Херсонській та Чернігівській губерніях. Для Австро-Угорщини навпаки – загальних переписів, які відповідали сучасному розумінню було проведено п'ять (1869, 1880, 1890, 1900 та 1910 рр.). Ці переписи охоплювали територію сучасних Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської (за незначним винятком), Тернопільської (за винятком колишнього Кременецького повіту) і Чернівецької (за винятком колишнього Хотинського повіту) областей. Останні два входили до складу Волинської та Бессарабської відповідно губерній Російської імперії. В Австро-Угорщині українські землі складали – Королівство Галичини і коронної землі Лодомерії, герцогство Буковина і українське Закарпаття. Останнє не творило окремої адміністративної одиниці, а входило до складу низки комітатів Угорщини (Марамарош, Угоча, Береґ, Унґ, Земплин, Шариш та Спиш), а також простягалося далі на південь й обіймало частини угорської, словацької й румунської етнографічних територій. До уваги братиметься лише перепис 1910 р. як найбільш актуальний для дослідження кількості населення у переддень Першої світової війни, яка змінить політичну карту Європи, а українські землі в чергове будуть розділені.

Таким, чином до аналізу у наступній групі, що хронологічно охоплюватиме міжвоєнний період, втраплять переписи п'яти держав у складі яких, внаслідок низки військово-політичних та міжнародних подій, опинилися українські землі. Адже із завершенням Першої світової війни з політичної карти світу зникли деякі європейські монархії, а серед них також Російська та Австро-Угорська. На уламках їх територій постали нові держави. Серед яких і дві українські республіки УНР та ЗУНР. Проголошена 9 (22) січня 1918 р. у Києві Українська Народна Республіка, яка включала до своїх територій землі 9 колишніх російських губерній з питомим українським населенням Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської, Херсонської і Таврійської (без Криму), Актом Злуки від 22 січня 1919 р. долучила до свого складу і західноукраїнські землі (Східну Галичину, Буковину та Закарпаття), проголошеної у листопаді 1918 р. ЗУНР. Таким чином, ще задовго до т. зв. «золотого вересня» 1939 р. та радянської пропаганди на цій підставі про об'єднання усіх українських земель під егідою «серпа та молота», було заявлено про етнічну та політичну єдність. На жаль, історія виявилася байдужою до бажання українців жити в одній державі, а тому молода республіка впала під натиском тоді сильніших ворогів і припинила своє існування. Звісно, що в умовах боротьби про перепис населення навіть не йшлося⁴. Сліду балтійців доведеться шукати на анексованих українських землях, які за результатами Ризького мирного договору (1921 р.) були поділені більшою частиною поміж Польщею (Другою Річчю Посполитою) та, маріонеткою радянської Росії, УСРР.

Так, до квазі-державного утворення УСРР–УРСР, площею 451584 км² у міжвоєнний період входили анексовані землі УНР (вказані вище 9 губерній, але без Західної Волині, яка відійшла Польщі). Тож до аналізу втраплять офіційні переписи проведенні в УСРР–УРСР у 1926 р. та

1939 р.⁵ та переписи тих же років у РСФРР–РРФСР (радянська Росія), адже включали територію майбутнього українського Криму із населенням естонців, латишів та литовців, що дозволить порівняти динаміку чисельності населення у наступні періоди.

Іншою країною, до котрої втрапила значна частина українських земель стала Польща. До її складу ввійшли Східна Галичина та Західна Волинь (сучасні території Тернопільської, Волинської та Івано-Франківської, а також частини Львівської та Рівненської областей), які відповідно входили до Тернопільського, Волинського, Станіславського та Львівського воєводств. Статистичні данні населення обраховувалися за переписами проведеними у 1921 та 1931 роках.

Також будуть дослідженими чехословацькі переписи 1921 р. і 1930 р. та угорський 1941 р., адже українське Закарпаття внаслідок низки міжнародних договорів з 1919 по 1939 рр. було складовою новоутвореної Чехословацької республіки, а з 1939 по 1944 рр. внаслідок окупації – і Угорського королівства.

Ще частина українських земель внаслідок міжнародних повоєнних маніпуляцій, а саме Ізмаїльський, Акерманський, Хотинський повіти Бессарабії, Північна Буковина та частина Мармарощини (Закарпаття) стали складовою Румунського королівства. До входу цих українських земель до складу УРСР у 1940 р. населення відзвітувало переписом 1930 р.

Таким чином до дослідження буде залучено 10 загальнодержавних переписів населення, які міститимуть більш-менш очевидні дані щодо демографічної ситуації перед Другою світовою війною і участі в ній досліджуваних етносів.

Наступний, третій блок дослідження, опиратиметься уже на загальні, і окремі республіканські, переписи населення СРСР. На жаль, на відміну від європейських країн, де переписи були проведені невдовзі по закінченню Другої світової війни, аби порахувати численні людські втрати, СРСР залишився осторонь. У країні рад ще продовжувалася своя – внутрішня війна. Особливо це стосувалося новоприєднаних територій – Галичина та Західна Волинь – 1939 р., Буковина – 1940 р. та Закарпаття – 1945 р., а також у 1940 р. були окуповані і балтійські країни – Естонія, Латвія та Литва. Невирішеним і важким було питання спустілого Криму, після депортації кримських татар у травні 1944 р. Лише придушивши національно-визвольні рухи, які були особливо масовими на західній Україні та в Прибалтиці, депортувавши та переселивши мільйони нових громадян, передавши у 1954 р. УРСР Кримську АРСР, у радянському союзі у 1959 р. було проведено перший всезагальний перепис населення. Наступні три – 1970, 1979 та 1989 років відбувалися уже справно і відповідно до рекомендації Економічної і соціальної ради ООН, проводити переписи населення кожні десять років. «Зразкова» періодичність радянських переписів другої половини ХХ століття дає можливість не тільки прослідкувати чисельність естонців, латишів та литовців в УРСР, але й проілюструвати динаміку зросту чи спаду кількості наявних представників, місця компактного розселення, міграційні хвилі тощо. Ці переписи проводилися за спільними для усіх радянських республік вимогами і містили показники самовизначення, питомої ваги кожної національності у складі міського та сільського населення, рівня володіння національними мовами, а також державною СРСР (російською) та офіційною УРСР (українською) мовами.

Врешті на відміну від попередніх переписів 20–30-х років ХХ століття, наступні радянські переписи не знали таких демографічних катастроф як репресії, голод, війна тощо і для них були характерні повільні еволюційні зміни.

Останню, четверту, групу складатиме єдиний на сьогодні всеукраїнський перепис, проведений у грудні 2001 року. Метою перепису поміж отриманням результатів різного цільового призначення було і виявлення даних щодо національного складу населення, як по країні в цілому, так і за всіма її адміністративно-територіальними одиницями. Дані вказаного перепису на сьогодні слід вважати найбільш об'єктивними та актуальними, зважаючи, що наступний всеукраїнський перепис населення, заплановано на 2020 рік⁶.

Тож аналіз історіографії та джерельної бази доводить потребу окремого дослідження переписних даних щодо балтійців в Україні, яке сприятиме не тільки розумінню сучасного розсе-

лення вказаних національних меншин в Україні, але й динаміку їх чисельності, яка полягала не тільки в природному прирості чи спаді населення, але й знаходилися під впливом тих чи інших історичних реалій. Водночас це стане також і підґрунтям до низки і сучасних досліджень щодо естонців, латишів та литовців в Україні і сприятиме глибшому вивченню національних меншин з якими, без перебільшення, уже віддавна ділимо нашу спільну батьківщину.

Отже, першим переписом, який засвідчив присутність балтійців на наших теренах був і єдиний всезагальний перепис населення Російської імперії, проведений 28 січня (9 лютого) 1897 року. Опитування усього населення проводилося в одну дату згідно з «Положенням про Перший всезагальний перепис населення Російської імперії»⁷. Показником національності було обрано мову спілкування, хоча через розповсюдження російської мови як державної, до деяких народностей такі показники у визначенні національностей виявлялися заниженими. Та й саме проведення перепису, на думку одного з дослідників, мали би стати приводом до отримання чітких статистичних відомостей, а посеред іншим і реалізувати програму асиміляції національних окраїн до імперського простору⁸. Таким чином, царським урядом було підраховано, що в межах імперії населення, яке спілкується «литовсько-латиськими говірками» (латиші, литовці та жмудь⁹) складає: «литовською говіркою» – 897 148, осіб, «жмудською» – 447 836 осіб та «латиською» 1 422 021 осіб. Естонці ж належали до групи «фінномовних» і становили відповідно – 989 443 осіб. З них в українських губерніях проживало: литовців – 1 442, жмудів – 343, латишів – 2 137 і естонців – 2 747¹⁰. З усіх вказаних етносів в українських губерніях проживало відповідно – 0,16% литовців, 0,08% «жмудів», 0,15% латишів і 0,27% естонців.

Табл. 1. Чисельність естонців, латишів та естонців на українських землях за Всеросійським переписом 1897 р.

Назва губернії	Загальна кількість населення	Чисельність за рідною мовою спілкування (з них міського населення)			
		литовська говірка	жмудська говірка	латиська говірка	естонська говірка
Бессарабська	1 935 412	47 (21)	100 (65)	90 (60)	12 (9)
Волинська	2 989 482	103 (19)	28 (8)	113 (13)	26 (1)
Катеринославська	2 113 674	297 (80)	28 (15)	235 (134)	71 (12)
Київська	3 559 229	112 (92)	56 (30)	395 (267)	42 (36)
Подільська	3 018 299	42 (11)	28 (2)	112 (54)	20 (2)
Полтавська	2 583 133	29 (20)	17 (11)	123 (38)	23 (10)
Таврійська	611 121	213 (94)	5 (2)	290 (187)	2210 (470)
Харківська	2 009 411	55 (44)	3 (3)	116 (73)	15 (9)
Херсонська	1 462 039	478 (436)	62 (42)	619 (561)	303 (295)
Чернігівська	1 526 072	66 (6)	16 (7)	44 (12)	25 (6)
Усього (%) + (у % міське населення)	21 807 872	1442 (0,0066%) + (58,7%)	343 (0,0015%) + (61,6%)	2137 (0,0097%) + (66,6%)	2747 (0,012%) + (31,4%)

Отже відповідно до даних, розміщених у таблиці спільний відсоток для досліджуваних народностей становив 0,03% у загальній кількості населення по тогочасних українських губерніях. Також помітно, що більшість литовців, латишів та естонців зосередилося у південних губерніях, але й тут є свої особливості, які зумовлені соціально-економічними особливостями заселення відповідних територій. Найбільш компактно розселеними виявилися естонці – з 2747 представників, тільки в Таврійській губернії їх проживало 2210 осіб, що складало 81,8%

від усього населення і ще 11,2% проживало в сусідній Херсонській губернії. Якщо в останній вони становили в основному міське населення, то в Таврійській губернії серед естонців переважали жителі сіл (79%). Таке розселення зовсім не випадкове і було пов'язане із земельними реформами 60-х років XIX століття, серед яких було також відновлення сільського господарства у Таврійській губернії, у зв'язку з масовою еміграцією кримських татар до Туреччини. З іншого боку, в Естонії після скасування кріпацтва (1816–1819) селяни відчували брак вільних земель тому активно пристали на пропозицію уряду про переселення. Переселенці отримували по 12–15 десятин землі на чоловіка, 100 карбованців безповоротної позики на родину, хліб та насіння на рік, а також звільнялися на 8 років від податків і військової повинності. Місцями їх компактного поселення стали села Замрук (Самрук) (нині – Берегове Бахчисарайського району), Актачі-Кіят (нині – Білоглинка Сімферопольського району), Кара-Кіят (нині – Бітумне, Сімферопольської міської ради) та інші.

Наприкінці XIX – початку XX століть естонці, які мешкали в селах Криму, почали виїжджати на заробітки в Сімферополь, Севастополь, Феодосію та Ялту. За родом занять їх розподіл тут був таким: землеробство – 1482 особи, армійська служба – 140, приватне обслуговування – 123, виготовлення одягу – 44 особи¹¹.

Натомість латиші та литовці були розселені більш дисперсно на території України, але на відміну від естонців у них переважаючим було міське населення, яке було в основному зайняте у металургійному виробництві та на видобуванні руд. Тож відповідно до перепису 58,7% литовців та 66,6% латишів проживало у містах, в основному в Херсонській, найбільше в м. Одеса (396 та 394 відповідно осіб), Катеринославській та Таврійській губерніях, і окремо значна чисельність латишів також проживала в Київській губернії (395 осіб).

Також проглянувши дані перепису, помітним стає ще один факт, що у містах були зафіксовані у переважаючій більшості лише особи чоловічої статі, натомість жінок виявилось дуже мало. Очевидно, це свідчило про те, що чоловіки перебували у містах на заробітках. Але це й не дивно, багато з тих, хто емігрував у пореформений період самі були містянами (Балтійські губернії були найбільш «міськими» у Російській імперії), але також і те, що саме у цих губерніях зосереджувалися найбільші адміністративні, освітні, промислові та торгівельні центри, а отже завжди можна було знайти роботу. Така ситуація яскраво характеризується статтею Лазебника В.І., де автор змальовує заняття населення найбільш промислової губернії в Російській імперії – Катеринославської, у якій проживало згідно перепису – 297 литовців та 235 латишів¹². Більшість населення губернії, а разом з ними і досліджуванні балтійці, було задіяне в обробці металів, видобутку вугілля і руди на шахтах Донбасу та Кривого Рогу, сфері послуг, багато працювало на залізниці. Якщо порівняти балтійці-містян, то помітним є переваження кількості чоловіків над жінками. Для прикладу, у Київській губернії із 112 литовців – 92 (70 чоловіків та 22 жінки) проживало у містах, з 395 латишів – 267 (245 чоловіків і 22 жінки). І, наприклад, для Волинської губернії відсоток міських жителів серед балтійців був невеликим. Із 103 литовців лише 19 осіб (18 чоловік і 1 жінка) мешкали в містах, подібно і щодо латишів, із 113 – 13 (12 чоловіків і 1 жінка) і аж із 26 естонців – 1 чоловік-містянин¹³.

Однак, незважаючи переважаючи міське населення серед досліджуваних етносів, у самих містах вони в силу об'єктивних причин, як вважає Іванюк О., розчинялися серед іноетнічного конгломерату і не належали до переважаючих етнічних груп¹⁴.

Що ж до наявності балтійців на західноукраїнських землях ситуація буде невтішною. На жаль, ні попередні переписи населення, ні обраний нами для більшої деталізації останній перепис Австро-Угорської монархії проведений 31 грудня 1910 р. і опублікований 1912–1916 рр., не вказали наявності серед населення українських Галичини, Буковини та Закарпаття – естонців, латишів та литовців. Загалом же за даними перепису 1910 р. усе населення імперії складало 51 390 223 чоловік. З них у Ціслеїтанії (підавстрійській частині), куди входили українські Східна Галичина та Північна Буковина проживало – 28 571 934 чоловік, і відповідно у Транслеїтанії (підугорській частині), з землями українського Закарпаття, – 20 886 566 чоловік.

Відсутність балтійців у вказаному переписі є не дивиною. Адже у Російській імперії балтійські землі були імперською складовою і внутрішня міграція, була звичним явищем, а трудова ще й заохочувалася, то в не дуже мобільному XIX чи початку XX століття годі було говорити про трудову міграцію до українських земель Австро-Угорщини, коли її громадяни самі у пошуках кращого життя виїжджали до Нового світу. Проте якщо й представники вказаних етносів і проживали з тих чи інших причин на території українських Галичини, Буковини чи Закарпаття, то були очевидно надто малочисельними і втрапили при зведенні офіційних підрахунків до рубрики «Інші», яка відповідно перепису 1910 р. в Австро-Угорщині складала лише 3,4%¹⁵.

Як уже зазначалося вище Перша світова війна зруйнувала звичні кордони в Європі, а революції, які продовжувалися ще по її закінченню, остаточно домальовали нову політичну карту європейського interbellum. У нерівній боротьбі за власну державність впала, проголошена Актом Злуки 22 січня 1919 р. соборна Українська Народна Республіка. Українські землі опинилися розділеними кордонами – УСРР–УРСР, Польщі, Чехословаччини, Румунії та Угорщини (у 1939–1944). Тож відповідно сліду балтійців ми шукатимемо у відповідних переписах населення, що проводилися у міжвоєнний період на території вказаних держав.

Найбільше українських етнічних земель втрапило у той час до складу УСРР–УРСР. Але також на території радянської України внаслідок воєнних та революційних дій опинилася і велика кількість балтійських біженців, а також і воєнізовані частини латиських та естонських червоних стрільців. Опираючись очевидно на різні статистичні дані дослідники вказаного періоду називають різні цифри їхньої кількості. Адже ще до першого офіційного перепису, що охоплював територію усієї УСРР у 1926 р., з 1921 р. діяв демографічний відділ Центрального Статистичного управління УСРР (ЦСУ УСРР). На усіх громадян було заведено статистичні картки, які обраховувалися і зводилися до щорічних звітів. Такі звіти містили дані і щодо основних етнічних спільнот. До 1932 року було випущено сім річних звітів за 1923–1929 рр. Та незважаючи на опубліковані та неопубліковані вказані статистичні звіти, дані щодо наявності естонців, латишів та литовців різняться у працях дослідників¹⁶.

Також відомі за цей період і два переписи населення 1920 та 1923 рр., але не один з них не був повним. Перепис 1920 р. проводився в умовах громадянської війни і не включав до перепису усю територію принаймні підросійської України (поза його межами залишалася майже 16% території), а також і Крим. За цим переписом дослідники вказують такі результати щодо кількості естонців, латишів та литовців в Україні. Отже, литовців в Україні було понад 16 тис.¹⁷, латишів – майже 12 тис.¹⁸ Однак, тогочасні дослідники національних меншостей та співробітники відповідних статистичних установ на пряму вказували на дефективність отриманих результатів, адже в країні все ще тривала «...горожанська війна, бандитизм, важка економічна криза. Раз-у-раз підсумки цього перепису неповні, так що важко говорити, якою мірою охоплюють вони ту або ту національність»¹⁹. Перепис же 1923 р. охоплював лише міське населення і відповідно не міг містити повних даних щодо етнічної складової УСРР. Проте такі відомості будуть цінними при аналізі результатів офіційного перепису 1926 р., адже дозволить побачити значне скорочення кількості естонців, латишів та литовців внаслідок їх рееміграції до власних незалежних, проголошених у лютому, листопаді 1918 р. держав.

Був ще щоправда і перепис населення м. Києва, проведений ще 16 березня 1919 р., одразу після його зайняття більшовицькими військами. Усю роботу було проведено Київським губернським статистичним бюро під орудою А. Волкова. За ним у місті проживало – 1550 латишів (0,28%), 1158 (0,21%) литовець та 1 жмудин, а також 368 естонців (0,06%) та 2 ліфляндці²⁰.

Та повернемося до результатів перепису 1926 р. Програма перепису, яка була розроблена спеціально ЦСУ УСРР, включала 14 пунктів з підпунктами: стать, вік, національність, рідна мова, місце народження, тривалість проживання в місці перепису, шлюбне стан, грамотність, фізичні недоліки, психічне здоров'я, становище в занятті і галузь праці, тривалість безробіття і старе заняття (тільки для безробітних), джерело засобів існування (тільки для тих, хто не має заняття) тощо. Проте, питання національного самовизначення сучасники вважали складним,

бо це нерідко поєднувалося із підданством чи громадянством, а щодо рідної мови, то таку заміняли на мову спілкування, що, як і наголошували дослідники, перетворювалося в насильну русифікацію²¹.

Перепис почався 17 грудня і тривав два тижні на селі і тиждень в містах. Попередні підсумки були опубліковані в 1927 р., короткі результати – в 1927–1929 рр., а повні результати – в 56 томах в 1928–1933 рр.²²

Тож за переписом 1926 р. в радянській Україні з населенням у 29018187 чоловік, до котрої також входила і Молдавська АСРР, проживало 9 129 латишів (6967 міських жителів та 2162 сільських), 6 795 литовців (4969 міських жителів та 1826 сільських) та 2 011 естонців (1502 міських жителів та 509 сільських), а також 2 латгальці²³, міські жителі. Звісно у масштабах підрахунків по усій тодішній території СРСР кількість представників Балтії в УСРР була невеликою. Із 144703 усіх радянських латишів на території України проживало лише 6,4%, із 41463 усіх литовців СРСР – 16,4% і із 154666 естонців – 1,3%. А от із 9707 латгальців в УСРР виявилося лише 0,02%.

Якщо порівнювати з попереднім переписом проведеним ще у Російській імперії у 1897 р. очевидним є зростання їхньої чисельності, навіть не враховуючи даних по Криму, який перебував у складі радянської Росії. Тож в етнічній палітрі радянської України вони сукупно займали 0,06% від усього населення. Причин збільшення кількості населення можна шукати у трагічних подіях Першої світової війни, коли на території України опинилася велика кількість біженців з Балтії, а також ще попередньо евакуйованих промислових об'єктів разом із працівниками. Значний відсоток склали і захоплені ідеями більшовизму стрілецькі частини укомплектовані латишами та естонцями, які не повернулися на батьківщину.

Щоб конкретніше уявити місця їх найбільшого зосередження в тогочасній Україні звернемося до табл. 2. За основу взято округи, де їхня кількість перевищувала 100 осіб. Загалом же територія УСРР була поділена на 40 округ та включала Молдавську АСРР, яке не є українською етнічною територією і наукового інтересу не становить.

Табл. 2. Чисельність естонців, латишів та литовців в УСРР за переписом 1926 р.

№.	Округи (разом з великими міста)	Етнічні групи (міське + сільське населення)		
		Латиші	Литовці	Естонці
1.	Артемівська	445 (362+83)	348 (288+60)	
2.	Бердичівська	139 (74+65)	105 (39+66)	
3.	Вінницька	188 (120+68)		
4.	Волинська	108 (82+26)	191 (127+64)	
5.	Дніпропетровська	858 (782+76)	695 (593+102)	116 (104+12)
6.	Запорізька	232 (186+46)	108 (55+53)	
7.	Зинов'євська	199 (80+119)		
8.	Київська	948 (833+115)	724 (647+77)	
9.	Конотопська		115 (68+47)	
10.	Кременчуцька	124 (73+51)		
11.	Криворізька	114 (56+58)		
12.	Луганська	204 (149+55)	244 (196+48)	
13.	Маріупольська	114 (96+18)		
14.	Мелітопольська	143 (67+76)		
15.	Миколаївська	286 (220+66)	136 (99+77)	

16.	Одеська	693 (606+87)	1038 (962+76)	220 (205+15)
17.	Первомайська	110 (62+48)		
18.	Полтавська	206 (145+61)	157 (87+70)	
19.	Роменська		100 (61+39)	
20.	Сталінська	356 (271+85)	341 (296+45)	
21.	Харківська	2017 (1893+124)	787 (710+77)	382 (343+39)
22.	Херсонська	152 (80+72)		
23.	Чернігівська		136 (100+36)	
24.	Шевченківська	120 (49+71)		
	Усього (у % до населення країни)	7756 (84,9%)	4187 (61,6%)	718 (35,7%)

Найменше представників балтійських народів проживало у Кам'янецькій, Ніжинській, Білоцерківській, Глухівській, Старобільській, Куп'янецькій та Прилуцькій округах (від 4 до 60 осіб). У решті округах їх кількість коливалася від 60 до 100 і була доволі строкатою. Також помітно, що за переписом найбільш дисперсно на території УСРР були розселенні естонці, хоча і домінуючими місцями їх осідку як і для решта балтійців були незмінні центри – Харків, Одеса та Дніпропетровськ.

Аналізуючи кількість представлених в Україні естонців, латишів та литовців, учергове помітне переважання міського населення над сільським. Для естонців це складало 74,65%, для латишів – 75,98% і для литовців – 73,46% і як помітно ці пропорції є майже ідентичними для трьох народів.

Подібна ситуація складалася і для балтійців у Криму, що тоді у входив до складу Кримської АСРР РСФРР. Відповідно до перепису естонців там проживало 2084 особи (578 міського та 1506 сільського населення), 788 латишів (634 міського та 154 сільського населення), 4 латгальці (міське населення) та 397 литовців (324 міського та 73 сільського населення). Порівняння і наведення даних по Криму важливе з огляду на пізніше його включення до складу УРСР і порівняння наступних результатів.

Наступний перепис, який мав відбутися в СРСР, а зокрема в УРСР декілька раз відкладали. Радянське керівництво розуміло, що йому не вдасться приховати наслідки тоталітарної політики, серед яких найжахливіші наслідки мав голодомор 1932–1933 рр., а також розкуркулення, постійні репресії тощо. Врешті навіть «підлаштований» перепис 1937 р. не міг виправдати сподівання побачити кращі результати. Населення України виявилось меншим на 630,6 тис. чоловік, ніж за попереднім переписом. Як справедливо вказують О. М. Гладун та О. П. Рудницький «Необхідно було опублікувати результати перепису населення, але тоді їх довелося б пояснювати або визнати невірними. Тодішні керівники країни вибрали другий шлях. Через вісім місяців після проведення перепису – 26 вересня 1937 року – РНК СРСР приймає постанову, яка результати перепису визнає дефектними, сам перепис – методологічно невірним. Матеріали розробки Були засекречені, а організатори перепису – репресовані»²⁴. Але і збережені матеріали перепису є неповними і містять дані лише за статтю.

Наступний повноцінний перепис було проведено через два роки у 1939 р., а саме 17 січня. Буквально за тиждень, 10 січня того ж року вчергове було змінено і територіально-адміністративний устрій УРСР, який діяв із 22 вересня 1937 р. До попередніх існуючих 11 республік додалося ще чотири. Таким чином територію тодішньої УРСР складали 15 областей (Вінницька, Ворошиловградська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Кам'янець-Подільська, Кіровоградська, Київська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сталінська (Донецька), Сумська, Харківська, Чернігівська) та до 1940 р. Молдавська АСРР.

Відповідно до обрахунків перепису в УРСР нараховувалося 30946218 мешканців, з них: латгальців – 59 (15 міського + 44 сільського населення), латишів – 7853 (5364 + 2489), литовців – 5193 (4227 + 966), естонців – 2882 (1544 + 1338). Усього в СРСР на той час проживало: латгальців – 13869, латишів – 114476, литовців – 32624 та естонців – 143589. Розселення на території УРСР (окрім Молдавської АРСР) виокремлено у таблиці 3.

Табл. 3. Чисельність естонців, латишів та литовців в УРСР за переписом 1939 р.

№.	Області (разом з великими містами)	Етнічні групи			
		Латиші	Латгальці	Литовці	Естонці
1.	Вінницька	449	4	192	231
2.	Ворошиловградська	276	1	240	82
3.	Дніпропетровська	679	17	564	147
4.	Житомирська	277	2	190	106
5.	Запорізька	364	1	196	206
6.	Кам'янець-Подільська	324	3	140	122
8.	Київська	1067	6	617	441
	з них у м. Київ	603	1	429	175
7.	Кіровоградська	121		62	73
9.	Миколаївська	372	6	162	137
10.	Одеська	667	1	918	243
11.	Полтавська	460	4	183	220
12.	Сталінська	812	6	717	261
13.	Сумська	150		113	54
14.	Харківська	1351	4	621	339
15.	Чернігівська	448	4	236	211
	Усього	7821	59	5151	2873

Тож, розподілення латишів, литовців та естонців збереглося майже таким самим – у важливих промислових центрах. А збільшення їх кількості у Київській області та Києві було пов'язано з перенесенням у 1934 р. столиці із Харкова. Щодо розподілу за міським та сільським населенням, показники будуть наступні: латгальці – 56 міського та 3 сільського населення, латиші – 4787 та 3066 відповідно, литовці – 2700+2493.

Табл. 4 Естонці, латиші та литовці у Криму за переписами 1926 та 1939 рр.

№.	Рік перепису	Етнічні групи (міське + сільське населення)		
		Латиші	Литовці	Естонці
1.	1926	788 (634+154), а також 4 латгальці (4+0)	397 (324+73)	2084 (578+1506)
2.	1939	888 (717+171), а також 38 латгальців (35+3)	421 (337+84)	1900 (862+1038)

Усього населення в Криму у 1926 р. – 713 823 чоловік²⁵, тобто представлені етноси склали 0,45%; у 1939 р. – 1 126 429 чоловік, і відповідно балтійці становили 0,28%. Однак, очевидними

є і інші показники, це збільшення чисельності латишів та литовців, але зменшення кількості естонців. Якщо перші можна аргументувати хоч і незначним, але природнім приростом населення, то зменшення кількості останніх є очевидно наслідком голоду 1932–1933 рр., але також і міграцією чи еміграцією населення внаслідок цього, адже естонці в Криму складали в основному сільське населення і ситуація залишалася незміною, як це показали обидва переписи. Однак так би мовити на «материковій» частині України ситуація щодо розподілу населення за міським та сільським компонентом різнилася, переважаючим, і значно, було міське населення.

Та поза межами радянської України знаходилися західноукраїнські етнічні землі, які були розділені та входили до складу Польщі, Чехословаччини та Румунії. Отже, до аналізу буде залучено переписи вказаних держав у їх межах до початку II світової війни. На жаль, ні опубліковані переписи населення Чехословаччини (1920 та 1930 рр.)²⁶, ні Румунії (1930 р.)²⁷, також і Угорщини 1941 р.²⁸ не показали наявності на своїх теренах естонців, латишів чи литовців. Лише польські національні переписи населення виказали присутність на українських землях, які входили до Волинського, Львівського, Станіславівського²⁹ та Тернопільського³⁰ воєводств, балтійців. Для цього були певні підстави, по-перше до Польщі, відійшли землі Західної Волині, які колись складали частину Волинської губернії Російської імперії, також до Польщі відійшли і питома литовські землі Віленщини разом з Вільнюсом, тож цілком ймовірною була і внутрішня міграція. Балтійців в міжвоєнній Польщі засвідчили переписи проведенні 30 вересня 1921 року та 9 грудня 1931 року, результати яких було відповідно видано у 1927–1932 р.³¹ та 1938 роках³². Проте ні автори тогочасні, ні пізніші не зауважують у своїх працях балтійців, однак характеризуючи умови та результати переписів стверджують щодо фальшування отриманих даних та спірання у визначенні національності на непрямих етнічних ознаках³³, однак автори цілком слушно вказують на фальшуванні результатів переписів і спіранні у визначенні національного складу.

Табл. 5. Балтійці на західноукраїнських землях за польськими переписами 1921 та 1931 рр. (міське + сільське населення)

Воєводство	1921			1931		
	литовці	естонці	латиші	литовці	естонці	латиші
Волинське	144 (62 + 82)	18 (6 + 12)	51 (21 + 30)	90 (13 + 77)	–	–
Львівське	10 (7 + 2)	2 (2 + 0)	3 (3 + 0)	4 (2 + 2)	–	–
Станіславівське	4 (1 + 3)	–	–	13 (3 + 10)	–	–
Тернопільське	3 (0 + 3)	2 (1 + 1)	–	2 (0 + 2)	–	–

Якщо порівняти, обидва переписи помітною є відсутність естонців та латишів при переписі 1931 р. у всіх без винятку воєводствах, що охоплювали українські етнічні землі. Це було зовсім не випадково, а полягало у вимогах до переписів. Якщо за переписом 1921 р. визначенням національності слугували два пункти – самовизначення, та віросповідання, то при переписі населення 1931 р. з переліку зник пункт самовизначення, натомість запроваджено інший – «батьківська мова». Останній врешті став досить зручним для фальшування результатів перепису, бо міг включати в себе і мову, якої найбільше послуговується респондент. Так само, якщо при першому переписі Головне статистичне бюро намагалося врахувати всі етноси, що проживали у відповідних воєводствах, то при другому переписі з'явилася рубрика «Інші», куди очевидно і ввійшли нечисленні представники естонців та латишів, які також могли реемігрувати на свої батьківські землі. Більш детально щодо національного складу міжвоєнної Польщі можна почерпнути із колективної праці польських дослідників, де автори власне аналізують зміни національного складу Другої Речіпосполитої³⁴.

Якщо ж підсумовувати блок «міжвоєнних» переписів, який включав в себе переписи 1920–1930-х років і обіймав українські етнічні території, які у той час входили до складу УСРР–УРСР, радянської Росії, Польщі, Чехословаччини, Румунії та Угорщини. Звісно, найширші відомості щодо наявності балтійців на території України надали радянські переписи населення, однак доля їх виявилася досить складною в умовах постійного терору та нівелювання національної самосвідомості. На їх чисельне збільшення порівняно з переписом 1897 р. вплинули воєнна та повоєнна еміграція, революційно налаштовані військові частини латиських та естонських червоних стрільців, які залишилися в Україні, захопленні ідеями радянського будівництва. Натомість, для західноукраїнських земель збереглася «відсутність» у переписах балтійців, які були засвідчені відповідними надрукованими результатами, виняток становили лише два польські переписи 1921 та 1931 років, які вказали наявність на території східної Галичини та західної Волині литовців, латишів та естонців. Щоправда перепис 1931 р. уявив лише присутність литовців, найбільша чисельність яких була властива лише волинським землям і чисельно прирівнювалась тим же цифрам, коли ця територія входила до складу Російської імперії.

Наступний блок переписів охоплюватиме уже тільки переписи радянської України кінця 1950-х – кінця 1980-х років. На час першого повоєнного перепису 1959 року територія України уже відповідала сучасному статус-кво. У 1939 р. до складу УРСР ввійшли західноукраїнські землі, у 1940 р. – Буковина та Бессарабія, у 1945 р. – Закарпаття і завершило формування території входження у 1954 р. Криму. Так, територія республіки складатиметься із 25 областей.

Також у 1940 р. шляхом окупації до складу СРСР ввійдуть Литва, Латвія та Естонія і до 1990 р. перебуватимуть у складі країни рад, зазнавши усіх переваг соціалістичного життя: депортації, колективізація, націоналізація, позбавлення прав, репресії тощо. Натомість явною була і внутрішня примусова чи добровільна міграція, яка відповідно і вплинула на присутність досліджуваних етносів в національній структурі українського суспільства. Але також варто відмітити і те, що балтійці упродовж усього періоду входження до складу радянського союзу були найменш мобільними і не піддавалися міграційним процесам. За підрахунками 95,1% литовців, 93,4% латишів та 92,9% естонців проживало на своїй рідній землі і зберігали при тому найвищий рівень спілкування рідною мовою у себе на батьківщині³⁵. Натомість, потрапивши в іноетнічне середовище піддавалися мовній асиміляції, що й підтверджуватимуть дані переписів нижче, і таким чином поповнювали російськомовне середовище краю.

Щодо переписів вказаних років, а саме 1959, 1970, 1979 та 1989 рр., то їх полягатиме насамперед в тому, що вони охоплювали усіх без винятку жителів країни, відбувалися за єдиною програмою, містили індивідуалізацію одержаних відомостей та відповідали принципам самовизначення респондентів³⁶. Загальні дані динаміки чисельності за досліджуваними переписами естонців, латишів та литовців можна побачити за підрахунками у запропонованій нижче таблиці.

Табл. 6. Кількість естонців, латишів та литовців за переписами 1959, 1970, 1979 та 1989 рр.

Рік перепису	Загальна кількість населення	Етнічні групи					
		Естонці	%	Латиші	%	Литовці	%
1959	41 869 046	4 181	0,01	6 919	0,01	8 906	0,02
1970	47 126 517	4 571	0,01	7 421	0,01	10 715	0,02
1979	49 754 642	4 111	0,01	7 167	0,01	9 658	0,02
1989	51 706 742	4 208	0,01	7 142	0,01	11 278	0,02

Наступний підбір результатів перепису дає більш детальну інформацію щодо наявності балтійців за областями³⁷.

Табл. 7. Кількість естонців, латишів та литовців за областями відповідно до переписів 1959, 1970, 1979 та 1989 рр.

п/№	Область	Естонці				Латиші				Литовці			
		1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989
1	Вінницька	75	48	43	42	159	149	100	98	200	199	151	145
2	Волинська	–	36	37	28	46	48	49	75	58	85	93	130
3	Дніпропетровська	243	318	298	312	520	617	679	647	609	802	948	1006
4	Донецька (Сталінська)	515	522	507	504	1257	1022	1097	988	2525	2270	2097	2217
5	Житомирська	69	86	52	49	170	147	143	175	155	216	187	294
6	Закарпатська	–	37	33	47	–	78	77	135	–	286	115	159
7	Запорізька	158	164	187	177	246	308	326	329	217	346	394	395
8	Івано-Франківська (Станіславська)	46	66	17	33	50	47	54	92	68	71	80	143
9	Київська	65	73	77	81	174	155	125	150	218	224	204	326
10	Кіровоградська	–	50	48	41	102	104	138	115	133	176	170	217
11	Кримська	1228	1291	1047	985	566	884	789	759	470	882	860	1065
12	Луганська (Ворошилоградська)	247	206	213	207	511	426	383	413	1380	934	848	941
13	Львівська	136	206	127	113	233	381	260	275	232	564	291	424
14	Миколаївська	90	120	99	101	189	181	209	186	124	206	246	276
15	Одеська	236	305	290	396	487	557	584	569	645	903	753	825
16	Полтавська	88	93	96	97	253	166	154	157	166	166	170	273
17	Рівненська	44	34	24	33	70	58	63	67	101	153	90	133
18	Сумська	63	47	40	35	114	114	103	89	134	152	144	126
19	Тернопільська	–	25	17	16	54	40	40	44	62	59	47	63
20	Харківська	257	261	274	279	699	702	627	599	426	567	570	642
21	Херсонська	78	82	102	106	109	164	189	186	100	195	218	232
22	Хмельницька	80	79	41	39	146	178	101	106	133	231	105	117
23	Черкаська	87	100	83	84	124	124	141	133	106	165	173	240
24	Чернівецька	40	27	24	18	46	76	41	95	38	100	75	75
25	Чернігівська	39	54	63	46	116	110	111	82	212	313	181	152
26	м. Київ	163	259	272	339	444	585	493	578	361	450	493	662
27	Усього по УРСР	4 181	4 571	4 111	4 208	6 919	7 421	7 167	7 142	8 906	10 715	9 658	11 278
28	У % до загальної кількості	47,8	64,7	65,4	66,9	68,3	73,9	73,08	75,8	72,04	77,6	74,6	82,9

На підставі даних, що розміщені у таблиці помітно, що найменша чисельність балтійців у розселенні у той час була властива західним областям, особливо Тернопільській, Чернівець-

кій, Івано-Франківській, Рівненській, Закарпатській, а також і північно-східній Сумській. Заселення яких, як і збільшення кількості балтійців на решті території України було пов'язано насамперед із радянськими внутрішніми міграціями. Ще у 1939–1941 рр. в Галичину приїхало за дослідженнями І. Тимківа щонайменше 100 тис. радянських державних і партійних урядовців, які доповнилися у повоєнні роки ще 1 млн осіб зі Сходу³⁸. Цілком ймовірно, що серед тих хто прибував у спустілі по війні міста західної України були і балтійці. Так само на завдяки політиці радянської влади і серед латишів, естонців та литовців вербували на роботу у вугільну й металургійну промисловість східної України. Звідси і стала тенденція до заселення досліджуваним етносами вугільних та металургійно-промислових районів: Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Харкова, Одеси, але також Києва. Заселялися в основному обласні центри та міста.

Табл. 8. Розподіл міського та сільського населення серед естонців, латишів та литовців за переписами 1959, 1970, 1979, 1989 рр.

Рік перепису	Естонці		Латиші		Литовці	
	міське (%)	сільське (%)	міське (%)	сільське (%)	міське (%)	сільське (%)
1959	3123 (74,6)	1058 (25,4)	5757 (83,2)	1162 (16,8)	7486 (84)	1420 (16)
1970	3729 (81,6)	842 (18,4)	6468 (87,2)	953 (12,8)	9113 (85)	1602 (15)
1979	3414 (83)	697 (17)	6237 (87)	930 (13)	8358 (86,5)	1300 (13,5)
1989	3452 (82)	756 (18)	6148 (86)	994 (14)	9656 (85,6)	1622 (14,4)

А от щодо збільшення кількості естонців в Україні, то на це позитивно вплинуло і приєднання Криму у 1954 році. За переписом також помітна і наявність численних етнічних груп балтійців на Кримському півострові.

Нововведенням перепису 1989 р. було внесено до національного самовизначення питання мови і не тільки рідної, але й також тієї, якою спілкуються найчастіше, а також і знання офіційної мови республіки чи іншої. Тож результати для естонців, латишів та литовців в УРСР виявилися наступними: із 11 278 литовців литовська мова була рідною для 5 406 осіб, російська рідною для 5 294 чоловік, українська – для 523, інша мова спілкування для 55 литовців; із 7142 латишів рідною мовою володіло лише 2456 осіб, російською – 4253 осіб, українською 393 осіб, іншою – 40 осіб; 4208 естонців, мову своєї національності вважали для себе рідною – 1293 осіб, російську – 2755 осіб, українську – 117 осіб, іншу – 43 осіб.

Загалом же ці роки були спокійними з погляду демографічних катаклізмів і для них були характерними повільні еволюційні зміни, а на підвищення рівня народжуваності впливали пільги при народженні та збільшення відпусток. Натомість пізніше, на кінець з розвалом радянського союзу та «соціалістичної економіки» це призвело до тяжких демографічних наслідків, серед яких різке зниження народжуваності.

Останній перепис, який засвідчив присутність естонців, латишів та литовців на території України, був уже перепис 2001 року. Це був перший перепис незалежної України. Наступний перепис мав відбутися за рекомендаціями ООН у 2011 році, але його проведення постійно відкладалося і сьогодні роком проведення перепису визначено 2020 рік.

Програма Всеукраїнського перепису населення 2001 р. значно відрізнялася від попередніх програм, що було пов'язано з радикальними змінами соціально-економічної ситуації в країні. Статистики намагалися забезпечити можливість зіставлення нових даних з інформацією минулих переписів населення, але все ж таки більшість питань зазнала помітних редакційних змін, серед них: питання щодо громадянства респондентів, освіти, джерел засобів існування, місце проживання тощо. Крім того, була збільшена кількість підказів у питаннях про мову та сімейний стан респондентів³⁹.

Відповідно до перепису 2001 р. в Україні проживає: 7207 литовців, 5079 латишів та 2868 естонців, що звісно засвідчує зменшення їх кількості у порівнянні з попереднім переписом 1989 р.,

але тому є логічне пояснення. Адже з розпадом у 1991 р. СРСР та з отриманням незалежності колишніми радянськими республіками, багато балтійців повернулося на батьківщину. Так кількість литовців зменшилася на 36%, а латишів та естонців – на 32%. Загалом же ситуація із розселенням естонців, латишів та литовців станом на грудень 2001 р. виглядала наступною.

Табл. 9. Кількість естонців, латишів та литовців по областях України та АРК за результатами перепису 2001р.

п.№	Область	Естонці	Латиші	Литовці
1.	АРК	612	413	513
2.	Вінницька	30	91	189
3.	Волинська	22	56	93
4.	Дніпропетровська	198	406	630
5.	Донецька	374	1014	1359
6.	Житомирська	49	111	162
7.	Закарпатська	36	132	136
8.	Запорізька	138	207	326
9.	Івано-Франківська	17	70	71
10.	Київська	66	123	193
11.	Кіровоградська	41	72	145
12.	Луганська	154	215	568
13.	Львівська	77	174	188
14.	Миколаївська	89	142	208
15.	Одеська	160	366	484
16.	Полтавська	78	128	169
17.	Рівненська	20	50	80
18.	Сумська	28	51	113
19.	Тернопільська	20	40	36
20.	Харківська	215	338	386
21.	Херсонська	56	118	153
22.	Хмельницька	23	56	92
23.	Черкаська	71	87	170
24.	Чернівецька	17	102	70
25.	Чернігівська	21	54	111
26.	м. Київ	194	369	406
27.	м. Севастополь	62	94	156
28.	усього	2868	5079	7207

Тож, переважаюча кількість представників досліджуваних етносів, хоч і складає сукупно доволі невиразну частку населення України, однак зосереджена переважно у промислових районах країни. Натомість у західних областях їхня кількість є доволі низкою. Найбільша кількість балтійців зосереджена в Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Харківській, АРК та м. Києві і сукупно становить 64,8%. Якщо ж брати окремо, то для естонців це становить 76,6%, для латишів – 64,2% та для литовців – 63,2%.

У порівнянні до попередніх радянських переписів, серед балтійців продовжувало зберігатися переважаюче володіння російською мовою. Як рідну російську визнало більше як 50%, що безперечно зумовлено розселенням балтійців у тих регіонах, де серед усього населення побувала російська мова, що несло в собі наслідок русифікаторської політики СРСР. Водночас

низьким був рівень визнання такою мовою своєї національності і української. Найвищий рівень володіння рідною мовою був властивий для литовців (26,8%), а от естонці натомість показали найнижчий рівень володіння рідною мовою (14,5%) і відповідно найвищий рівень визнання російської за рідну мову (73,5%). Найвищий рівень володіння українською мовою був властивий для мешканців балтійського походження, що проживали на заході країни.

Табл. 10. Розподіл населення за мовою використання серед естонців, латишів та литовців за переписом 2001 р.

Етнічні групи	Чисельність	Рідна мова	%	Українська мова	%	Російська мова	%	інші	%
Естонці	2868	416	14,5	321	11,2	2107	73,5	13	0,5
Латиші	5079	957	18,8	872	17,2	3188	62,8	18	0,4
Литовці	7207	1932	26,8	1029	14,3	4182	58,02	50	0,7

Наступна таблиця характеризує ситуація, яка склалася між міським і сільським населення, та визнанням серед них відповідних мов, як своїх рідних і помітно, що визнання мови своєї національності як рідної було більш характерним для сільських жителів, натомість для міських такою стала російська мова.

Табл. 11. Розподіл за національністю та рідною мовою серед міського та сільського населення за переписом 2001 р.

	Міське населення				
	усього	мову своєї національності	українську	російську	іншу
Естонці	2279	306 (13%)	230 (10%)	1727 (76%)	8 (0,4%)
Латиші	4178	687 (16%)	603 (14%)	2857 (68%)	15 (0,4%)
Литовці	5903	1463 (25%)	702 (12%)	3684 (62%)	43 (0,7%)
	Сільське населення				
	усього	мову своєї національності	українську	російську	іншу
Естонці	589	110 (19%)	91 (15%)	380 (65%)	5 (0,8%)
Латиші	901	270 (30%)	269 (30%)	331 (37%)	3 (0,3%)
Литовці	1304	469 (36%)	327 (25%)	498 ()	7 ()

Сьогодні, на жаль, неможливо визначити якою є ситуація із балтійцями, їхньою кількістю, рівнем володіння мовами, що є важливими при переписі, і наскільки є актуальними результати отримані ще 15 років тому. Врешті становище в якому перебуває Україна сьогодні не сприяє не лише зростанню кількості іноетнічного населення, але і його стабільності. В умовах російської окупації Криму та розв'язаного нею ж військового конфлікту, що охопив значні частини Донеччини та Луганщини, є неможливим отримання достовірної статистичної інформації, якщо враховувати, що саме ці регіони були одними з найбільш заселеними вказаними етносами. Єдину інформацію, щодо їх сучасного стану, можна почерпнути із перепису проведеного РФ в окупованому українському Криму, який проходив з 14 по 25 жовтня 2014 року. Усі підрахунки за переписом було здійснено у грудні 2014 року, а результати було опубліковано в травні 2015 року⁴⁰. Тож, населення півострова за переписом складало 1 891 465 осіб. За тодішнім адміністративним устроєм анексована РФ Автономна республіка Крим складала Кримський федеральний

округ з центром у м. Сімферополь та містом федерального значення Севастополь. З 28 липня 2016 р. уся територія окупованого українського Криму та м. Севастополь є частиною Південного федерального округу з центром у м. Ростов-на-Дону. Тож за вказаними переписом у Криму проживало – 277 латишів, 5 латгальців, 332 литовці та 308 естонців⁴¹. Загально вони становлять менше 0,04% населення півострова.

Табл. 12. Кількість естонців, латишів та литовців на території окупованого Криму за переписом РФ 2014 р.

	усього	з них у м. Севастополь	з них міського населення	з них сільського населення
латиші (латвійці)	277	67	167	110
латгальці (латгали)	5	–	–	5
литовці	332	83	166	166
естонці	308	42	140	170

Та варто відзначити, що певна кількість осіб (близько 74 тис.) при переписі відмовилися вказувати свою національність або вказували неіснуючі (2,4 тис.). Та якщо порівнювати з всеукраїнським переписом 2001 р. помітне скорочення чисельності: латишів (разом з латгальцями) на 131 особу (31,7%), литовців на 181 особу (35,3%) та естонців на 304 особи (49,7%). На жаль, неможливо сьогодні точно вказати, що стало цьому причиною. Адже останній перепис було проведено аж 15 років тому і цілком ймовірними може бути й демографічний спад і репатріація, і цілком очевидне в теперішніх умовах переселення на континентальну частину України, або рееміграція на батьківщину. Очевидно подібною є і ситуація на підконтрольних ДНР/ЛНР територіях Донеччини та Луганщини. За офіційними виданнями Держстату України на 1 січня 2016 р. кількість населення в Україні становить 42 760 516 осіб⁴².

На жаль вказані статистичні дані не охоплюють національних чинників і ми не маємо можливості виокремити у загальних даних кількості представників балтійських країн – Латвії, Литви та Естонії. У цьому випадку усі сподівання будуть на запланований всеукраїнський перепис населення, що має відбутися у 2020 р.

Та незважаючи на результати переписів, які засвідчують доволі низьку у числовому вимірі присутність цих трьох етносів на території України, вони і до сьогодні є незмінними в етнічній палітрі України. Їхня кількість була різною в різні історичні періоди та різнилася за регіонами України. Тож як бачимо за першими переписами ще XIX століття їхня присутність була зафіксована на території українських губерній Російської імперії і відсутня на українських землях Австро-Угорської імперії, що цілком очевидно. Адже більша частина України як і сучасні території Латвії, Литви та Естонії перебували на той час у складі Російської імперії і внутрішні міграції, якщо вони ще й зумовлювалися економічними чинниками тільки схвалювалися. Особливо яскраво це демонстрували процеси заселення Криму естонськими поселенцями після реформ 1861 р. У міжвоєнний період ситуація майже збереглася. На більшій частині України (колишній підросійській території) внаслідок поразки у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. було встановлено радянську владу. Решта ж українських земель була розділена між Польщею (Другою Річчю Посполитою), Чехословаччиною та Румунією (Румунським королівством). Переписи вказаних держав, окрім Польщі, не засвідчили присутності балтійців на цих українських територіях. Натомість переписи проведені на під радянській Україні у 1926 та 1939 рр. повноцінно фіксують присутність латишів, литовців та естонців та їхню динаміку чисельності, на яку мали впливи як революційні події так і наслідки радянської репресивної політики. Повноцінними переписами, які охоплюють уже усю територію України можна вважати чотири радянські переписи (1959, 1970, 1979 та 1989 рр.) та єдиний перепис, який було проведено у вже неза-

лежній Україні у 2001 р. За даними вказаних п'яти переписів присутність балтійців зафіксована уже в усіх областях України, що звісно є наслідком радянської міграційної політики. Звісно найбільше представників вказаних національностей спостерігається у тих регіонах, де їх общини склалися ще за довго до встановлення радянської влади та в найбільших економічних центрах України, якими були області сходу та півдня України, лідерами серед яких виявилися Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Луганська та Крим. Найменше балтійців виявлено у західних областях. Значно скоротилася кількість балтійців в Україні з розпадом СРСР і ймовірно сучасні події в Україні (російська окупація Криму та АТО на Донеччині та Луганщині) негативно вплинуть на чисельні показники латишів, литовців та естонців. Таку динаміку уже засвідчують інтернет- та друковані видання. Та сподіваємося, що Україна не втратить свого етнічного різнобарв'я і запланований перепис 2020 р. виявить латишів, литовців та естонців.

¹ Винниченко І. Латиші // Етнічні спільноти України: Довідник / За ред. В. Євтуха. – К., 2001; Вівчарик М. М. Естонці в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2005. – С. 49; Винниченко І. І. Литовці в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2009. – С. 187–189; Наулко В. Естонське населення на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №5. – С. 38; Горбань Т. Прибалтійський етнічний елемент в суспільно-політичному житті України на межі 10–20-х років ХХ століття // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 10. – С. 86–89; Абрашкєвичус Г. Особливості взаємодії різних форм ідентичності у свідомості кримських литовців // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: збірник наукових праць / Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2012. – С. 178–187. – (Серія «Культурологія»; вип. 9); Маамяги В. А. Эстонцы в СССР. – М., 1990. – 198 с.; Литовский след на Крымской земле: сб. статей ист. исследования «Литовцы в Крыму» / руковод. ист. исследования Г. Абрашкявичене; ред., сост. В. М. Логінова. – 2-е изд., испр. и доп. – Симферополь, 2006. – 256 с.; Горбань Т. Прибалтійський етнічний елемент в суспільно-політичному житті України на межі 10–20-х років ХХ століття // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 10. – С. 86–89.

² Чирков О. Загальні переписи населення Австро-Угорщини, Росії, Румунії, Польщі та Чехо-Словаччини як джерела дослідження розвитку етнічної структури населення України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – С. 44–47. – (Українознавство; Вип. 4); Тарапон О. Демографічний, національний та соціальний склад населення УСРР-УРСР 1920–1930-х рр. у розрізі повсякденного життя // Наукові записки з української історії – 2012. – Вип. 32. – С. 126–137; Гладун О. М., Рудницький О. П. Статистика населення в Україні в 1920–1930-ті роки // Демографія та соціальна економіка – 2009. – №2. – С. 48–57; Хоменко А. Національний склад людности УРСР. – Харків, 1931. – 144 с.; Іванишина В. В. Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 років як джерело для вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-х роках ХХ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – С. 126–129; Ягольницька О. К. Особливості переписів населення Польщі 1921 р. та 1931 р. і картина етнічного і конфесійного складу суспільства Другої Речі Посполитої // Вісник Дніпропетровського університету: науковий журнал / Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2010. – Т. 18, №1/1. – С. 186–190. – (Історія та археологія; Вип. 18); Скляр В. Етнічний склад населення України 1959 – 1989 рр.: етномовні наслідки зросійщення. – К., 2008. – 392 с. та ін.

³ Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – 80 с.; Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник. – К., 2001. – 88 с.; Воронко О. Підсумки загальних переписів населення 1959–2001 рр. як джерело вивчення регіональних етнічних процесів в Україні. – С. 250–263; Бойко З. Географічний аналіз змін кількості етнічних меншин населення України за переписами 1989 та 2001 років // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2015. – Вип. 18 (1). – С. 102–106; Чирков О. А. Досягнення порівнянності переписних даних про стани етнічної будови людности України для вивчення її розвитку впродовж ХХ ст. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2009. – Т. 25. – С. 68–83; Скляр В. Зміни чисельності та етнічного складу населення Донбасу: Донецької та Луганської областей (за матеріалами переписів 1959, 1989, 2001 років) // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. – К., 2005. – Вип. 18. – С. 94–100.

⁴ Щоправда було проведено всеросійський радянський перепис 1920 р., але в умовах громадянської

війни він був неповним (не описаними було 16% території колишньої підросійської території України та Крим).

⁵ Результати перепису 1937 р. було засекречено та знищено. Збережені матеріали будуть опосередковано використані при аналізі демографічної ситуації.

⁶ Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2008 р. № 581.

⁷ «Положение о первой всеобщей переписи населения Российской империи» // Правительственный вестник, 25 июля (6 августа) 1895. – №160 – С. 1.

⁸ Іванюк О. Передумови проведення загального перепису 1897 р. в Наддніпрянській Україні й потреби у визначенні етнічного складу населення // Київські історичні студії: Науковий журнал. – 2016. – №1. – С. 65.

⁹ За переписом окремо виділялася етнографічна група литовців, що населяла західнолитовські землі.

¹⁰ Краткие общие сведения по Империи. Первая Всеобщая Перепись населения Российской Империи. 1897 год. Распределение населения обоого пола по главнейшим сословиям, вероисповеданиям, родному языку и некоторым занятиям / под ред. Н. А. Троицкого. – СПб., 1905. – С. 4.

¹¹ Вівчарик М. М. Естонці в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2005. – С. 49.

¹² Лазебник В. І. Населення Катеринославської губернії за матеріалами Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 року // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і археологія. – 2002. – Вип. 10. – С. 54 (С. 51–56).

¹³ Краткие общие сведения по Империи. Первая Всеобщая Перепись населения Российской Империи. 1897 год. Распределение населения обоого пола по главнейшим сословиям, вероисповеданиям, родному языку и некоторым занятиям / под ред. Н. А. Троицкого. – СПб., 1905. – С. 345.

¹⁴ Іванюк О. Етнічний склад міського населення Київської губернії за матеріалами переписних документів Російської імперії 1897 року // Краєзнавство. – 2008. – №1–4. – С. 75.

¹⁵ Volkszählung vom 31. Dezember 1910, veröffentlicht in: Geographischer Atlas zur Vaterlandskunde an der österreichischen Mittelschulen. K. u. k. Hof-Kartographische Anstalt G. Freytag & Berndt, Wien 1911.

¹⁶ З цього приводу див.: Горбань Т. Прибалтійський етнічний елемент в суспільно-політичному житті України на межі 10–20-х років ХХ століття // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 10. – С. 86–89; Винниченко І. Латиші // Етнічні спільноти України: Довідник / За ред. В. Євтуха. – К., 2001; Вівчарик М. М. Естонці в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2005. – С. 49; Винниченко І. І. Литовці в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К., 2009. – С. 187–189.

¹⁷ Винниченко І. І. Литовці в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі... – С. 188.

¹⁸ Винниченко І. Латиші // Етнічні спільноти України: Довід. – К., 2001. – С. 67.

¹⁹ Хоменко А. Національний склад людности УСРР: Популярний нарис за новітніми статистичними даними. Харків, 1929. – С. 41.

²⁰ Перепись г. Киева 16 марта 1919 г. = Перепис м. Київа 16 березня 1919 р. Ч. 1: Население = Населення / Киев. губ. стат. бюро. - Киев Киев. губ. стат. бюро, 1920. – 48 с.

²¹ Михайловский В. П. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М., 1926. – С. 19.

²² Гладун О. М., Рудницький О. П. Вказана праця. – С. 52; Олесевич Т. Статистичні таблиці українського населення С.С.РР.: За переписом 17 грудня 1926 року. – Warszawa, 1930. – С. 8.

²³ Етнографічна група латишів.

²⁴ Гладун О. М., Рудницький О. П. Вказ. праця. – С. 53.

²⁵ Всесоюзная перепись населения 1926 года. – М., 1928. Т. 9. – С. 2–13; Т. 17. – С. 2–3.

²⁶ Tóth A., Novotný L., Stehlík M. Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu. – Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. – 625 s.; Převzato z Československá statistika – svazek 9. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. Praha: [s.n.], 1924. – 627 s.; Převzato z Československá statistika – svazek 98. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Praha [s.n.], 1934. – 249 s.

²⁷ Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Volumul II: Neam, Limbă maternă, Religie, Tipărit la Monitorul Oficial, Imprimeria Națională. – București: Editura Institutului central de statistică, 1938. – 780 p.

²⁸ Az 1941. Évi népszámlálás demográfiai adatok községek szerint. Szerkeszti és kiadja a központi statisztikai

hivatal. – Budapest: Stephaneum nyomda részvénytársaság, 1947. – 150 old.

²⁹ Теперішня Івано-Франківська область.

³⁰ Теперішня Тернопільська область.

³¹ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 9: Województwo Wołyńskie (82 s.); T. 13: Województwo Lwowskie (64 s.); T.14: Województwo Stanisławowskie (48 s.); T. 15: Województwo Tarnopolskie (35 s.). – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1923.

³² Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Województwo stanisławowskie / Szturm de Sztrem, Edward (1885–1962). Red. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1938. – 332 s.; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r : Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe : Województwo wołyńskie / Szturm de Sztrem, Edward (1885–1962). Red. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1938. – 329 s.; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r : Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe: Województwo tarnopolskie / Szturm de Sztrem, Edward (1885-1962). Red. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1938. – 300 s.; Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII.1931 r.: Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe : Województwo Lwowskie / Szturm de Sztrem, Edward (1885–1962). Red. – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1938. – 392 s.

³³ Садовський В. Людність Західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року. – Львов, 1927. – 51с.; Чирков О. Загальні переписи населення Австро-Угорщини, Росії, Румунії, Польщі та Чехо-Словаччини як джерела дослідження розвитку етнічної структури населення України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – С. 44–47. – (Українознавство ; Вип. 4); Ягольницька О. К. Особливості переписів населення Польщі 1921 р. та 1931 р. і картина етнічного і конфесійного складу суспільства Другої Речі Посполитої // Вісник Дніпропетровського університету: науковий журнал / Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2010. – Т. 18, № 1/1. – С. 186–190. – (Історія та археологія. Вип. 18).

³⁴ Przemiany Narodowościowe na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej 1931–1948 / red. S. Ciesielski. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. – 350 s.

³⁵ Зинченко И. П. Национальный состав населения СССР // Всесоюзная перепись населения 1979 г.: сб. ст. М., 1984. – С. 154–155.

³⁶ Субботіна І. Методологія дослідження соціальних питань за програмами загальних переписів населення 1959 – 2001 рр. / І. Субботіна // Сіверянський літопис. – 2011. – № 5. – С. 106; Іванишина В. В. Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 років як джерело для вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-х роках ХХ століття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – С. 126–129.

³⁷ Підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 р. Українська РСР. – М., 1963. – 287 с.; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М., 1963. – 210с.; Підсумки Всесоюзного перепису населення 1970 р. – Т.4. Національний склад населення СРСР, союзних і автономних республік, країв, областей і національних округів. – М., 1973. – 567 с.; Население СССР: По данным Всесоюзной переписи населения 1979 г. – М., 1980. – 32 с.; Исупов А. А. Национальный состав населения СССР (по итогам переписки 1959 г.). – М., 1961. – 60 с.; Национальный состав населения СССР: По данным Всесоюз. переписи населения 1989 г. – М., 1991. – 160 с.

³⁸ Тимків І. Населення західноукраїнських областей (Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської) у 40-х – 80-х роках ХХ ст.: етнічний аспект // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Україна в Контексті європейської історії» (25–28 березня 2014 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.uagat.com/wp-content/uploads/2014/04/Tymkiv.pdf>

³⁹ Субботіна І. Вказана праця. – С. 107; Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти // Авт. кол. Власенко Н. С., Лібанова Е. М., Осауленко О. Г. та ін. - К., 2004. – 558 с.

⁴⁰ Україна за умов окупації Криму РФ, вказаний перепис не визнає, а отже його дані носять для цієї статті лише ілюстративний матеріал і науково-дослідницької цінності не становлять.

⁴¹ Таблицы с итогами Федерального статистического наблюдения «Перепись населения в Крымском федеральном округе». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/population/demo/perepis_krim/tab-krim.htm

⁴² Чисельність наявного населення України на 1 січня 2016 року. – К., 2016. – С. 5.

В статье на основании материалов переписей населения конца XIX – начала XXI веков, которые охватывали украинские земли, составляющие теперь территорию Украины, исследована динамика изменения численности балтийских народов – эстонцев, латышей и литовцев. Таким образом, к анализу привлечены переписи населения, проводившихся в Российской и Австро-Венгерской империях, межвоенных Польши, Чехословакии, Румынии и Венгрии, переписи советских Украины и России, а также и перепись 2001 года независимой Украины. Указано на факторы, которые влияли на количественные изменения исследуемых этносов, а также проанализирована этнодемографическая ситуация, которая предшествовала переписи.

Ключевые слова: перепись населения, динамика численности, этнодемографическая ситуация, эстонцы, латыши, литовцы.

The article is based on the materials of general censuses of the late 19th – early 21st centuries. They covered the Ukrainian lands that now make up the territory of Ukraine. The author studied the dynamics of quantitative change of Baltic nations, i.e. Estonians, Latvians and Lithuanians. Thus, the research embraced the censuses conducted in the Russian and Austro-Hungarian Empire, interwar Poland, Czechoslovakia, Romania and Hungary, the censuses of Soviet Ukraine and Russia, as well as 2001 census of independent Ukraine. It was specified the factors that influenced on the quantitative change of the Baltic ethnic groups in Ukraine. The ethnic and demographic situation prior to the census was also analysed.

Keywords: census, population dynamics, ethnic and demographic situation, Estonians, Latvians, Lithuanians.